

Arnadal Idrettslag

Arendalsogn Idrettslag ble stiftet 3. april 1946. Navnet ble seinere Arnadal Idrettslag. De første årene brukte man landbruksskolens idrettsplass på Fossnes. Den lå på jordet mellom skolen og Dyrsøkrysset. Banen her på Skåum var ferdig i 1958. Anlegget ble utvidet på 70- og 80-tallet med ny håndballbane, løpebane og lysløype. På 2010-tallet kom en ny, mindre fotballbane, og man fikk sandvolleyballbane, ballbinge, akebakke, skate-rampe og sykkelcrossbane/løype.

Arbeidet med klubbhuset startet i 1959, men var ikke ferdig før i 1964. Det hadde to garderober, to dusjrom og et lite kjøkken i første etasje og møterom med scene i andre etasje. Klubbhuset ble ombygd og utvidet i 1980/81. Taket ble løftet og snudd. Man fikk nytt kjøkken og to saler oppe, aktivitetsrom og nytt toalettanlegg nede.

I 2012 ble huset utvidet med handicaptilpasset inngangsparti med garderobe og toaletter oppe. Det er foretatt store oppussingsarbeider de senere år.

Medlemstallet i laget har variert opp gjennom årene. Det var 127 ved oppstart i 1946, sank sterkt på 50-tallet, men steg til 445 i 1980. Nå i 2020 er det 364 medlemmer.

Stiftelsesårsmøtet besluttet at «laget skulle dyrke fotball, friidrett og skisport». Senere har man også hatt håndballgruppe, orienteringsgruppe, ungdomsgruppe og damegruppe med varierende grad av aktivitet.

Arnadal kulturminnesti

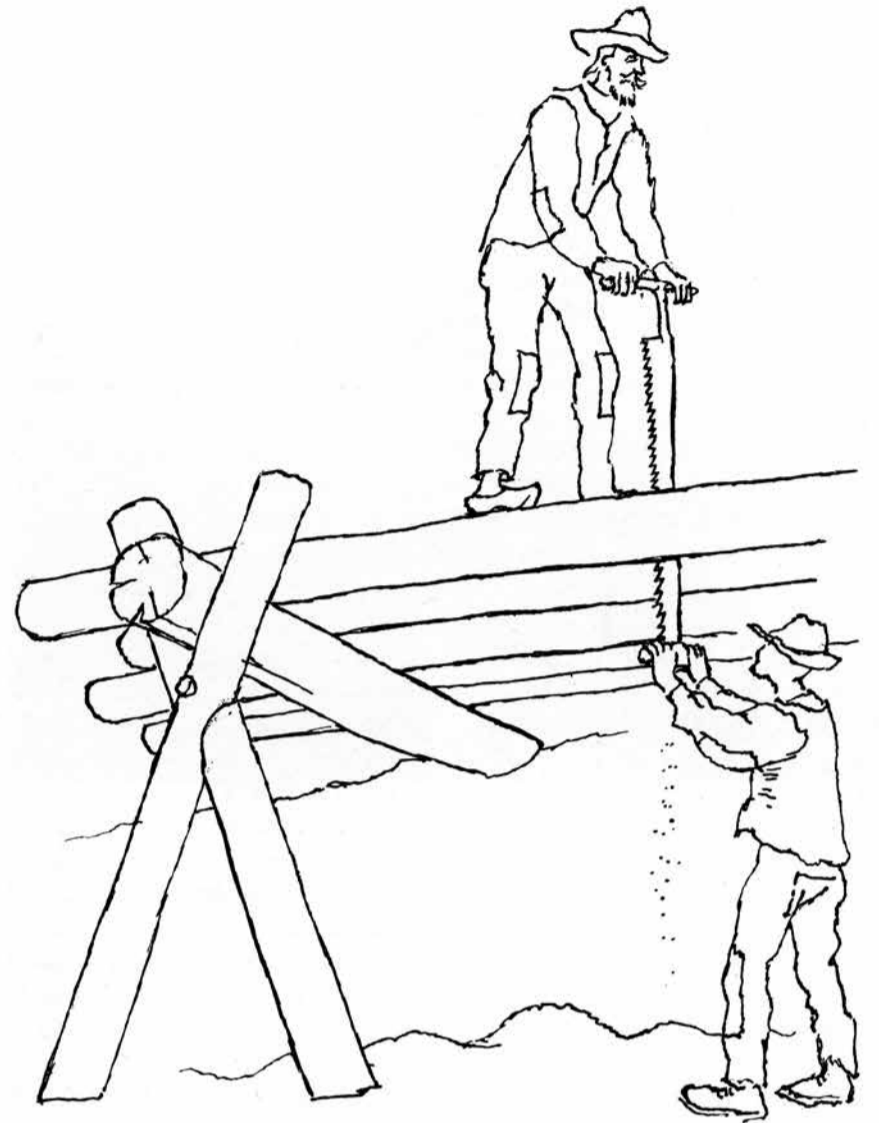
Arnadal Nærmiljøutvalg

Plankestillinga

Sagdrift – fra handkraft til vannkraft

Mange plasser i Norge har navnet plankestillingen. I Stokke har vi minst 5 slike steder. Her ble plank og bord saget med muskelkraft, slik illustrasjonen viser. Sagbladet var ca. 1,5 m langt. Skogshogst og kjøring av trelast ga arbeid til mange. Trevirket ble lagret til tork før det ble kjørt, helst med hest og slede, til bruksområdene. Denne plassen lå i skogen til gården Fossnes, så mesteparten av trevirket ble nok brukt der.

Vi vet ikke hvor lenge denne plankestillinga var i bruk, men man mener slike hånddrevne sager ble brukt helt opp til slutten av 1800-tallet.

Illustrasjon hentet fra «Stokke Bygdebok, bind III».

Etter hvert fant man ut at sagbladet kunne få kraft fra et fossefall som drev ei skovle/vannhjul. Slike sager nevnes i Norge så tidlig som år 1520. Disse sagene kaltes oppgangssager. I siste halvdel av 1800-tallet kom sirkelsaga i sving og fortrengte oppgangssaga.

Det var stor etterspørsel etter trelast i de store byene i Europa, spesielt i England og Nederland. Etter hvert ble skogene langs kysten vår svært uthogd, og i 1688 ble det restriksjoner på hvilke sager som kunne sage for eksport. I Arnadal var det 5 slike privilegerte sager, ofte kalt kvantum-sager: Årholt, Vennerød, Fossnes, Borgen og Fuske.

Mer om bygdesager: Se plakat ved Vennerødsaga.

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Nærmiljøutvalg

Ødegården – «Øggår'n»

En ødegård er en beskrivelse som ble gitt til gårdsbruk som av ulike årsaker ble lagt øde, først og fremst etter Svartedauen som kom til Norge i 1349. Under denne pesten døde kanskje halvparten av befolkningen. De avsidesliggende gårdene ble forlatt, og folk flyttet til bedre gårder i bygda. De fraflyttede gårdene grodde til og ble ødegårder.

Flere epidemier og et kaldt klima i de neste hundreårene gjorde at det tok 200 år før befolkningen var oppe på samme nivå som før Svartedauen. På 15- og 1600-tallet trengte folk mere jord, og de tilgrodde gårdene ble ryddet på nytt, men navnet hengte ved dem.

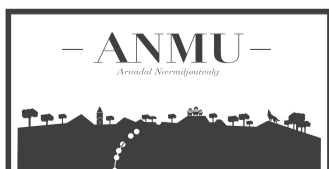
En «ødegård» kan også være betegnelse på en liten gård eller en gård som lå øde til.

Bygdeboka nevner 13 ødegårder i Stokke, bl.a. Vennerød-Ødegården og Ødegården på Nordre Kværne.

Vi vet ikke så mye om denne gården fra gammel tid, men vi vet at den er skilt ut fra Vennerødgården, og vi kjenner eierforholdene fra midt på 1800-tallet.

Fram til 1960 lå det en stor, velstelt hage her. Det ble dyrket grønnsaker for salg, og det var frukttrær langs veien sør for husene. I uthuset var det plass til fem kuer, hest og høns. På åttitallet forfalt plassen mer og mer, og i 2005 ble husene brent av brannvesenet.

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Nærmiljøutvalg

Gammel vei

Her ser dere spor etter den gamle veien som gikk fra Bettum i Vestre Skjee - over Storelv ved Grav - forbi Årholt - opp «Smørbakken»* ved Holt - nordover «Smørbærveien»** i skogen ved Holtesaga - forbi Lovise i Gata - forbi Bakken - og til Valberg.

Veien gikk her fordi det var for bratt og vanskelig å lage vei ved Holtekleiva som fortsatt blir regnet som en av Stokkes tyngste bakker.

Men denne gamle veien var vanskelig å vedlikeholde, og den var heller ikke fri for drøye bakker, bl.a. var det tungt opp ved Storelv og opp Smørbakken.

Etter mange diskusjoner om veivalg ble nåværende vei fra Holmen til Holt og Vennerød åpnet for ferdsel i 1870.

*) Navnet «Smørbakken» forklares slik: Her var det fuktig og ofte lett å finne snegler. Kjørekarene smurte navene på kjerrehjula med snegler, slik at de ikke knirket.

***) Det fortelles at veien hadde fått navnet ved at en mann som hadde stjålet to smørspann på Holt, tok denne veien til Tønsberg for å selge tyvgodset. Han ble fakket før han kom så langt.

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Nærmiljøutvalg

Lovise i «Gata»

Lovise bodde fram til ca. 1920 i et lite, rødt hus som lå like ved den gamle bygdeveien som gikk her. Veien ble kalt gata, og derfor fikk hun dette navnet. Hun betalte 5 kr. i årlig leie til eierne på Ødegården. Lovise hadde tre barn som hun var alene om å forsørge. Det var ingen trygdeordning. Hun arbeidet på gårdene rundt i bygda, både på jordene og inne i husene. I bærtida plukket hun skogsbær som hun solgte på torget i Tønsberg.

Lovise samlet kvist til ved etter tømmerhogst på Vennerødgården. Hun hadde ikke innlagt strøm, så det trengtes ved til koking og oppvarming. Det fortelles at når hun hadde besøk, stekte hun småkaker på feiebrettet. Doen til Lovise var en stakk som var festet mellom den store boka og et grantre i skogkanten her.

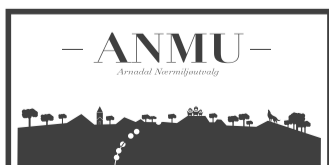
Lovise var godt likt i bygda. Det sies at når hun gikk på besøk, hadde hun alltid med seg bundingen og strikket, og at hun var flink til å sitere bibelvers.

De to eldste barna reiste til Amerika. Dattera sendte penger hjem med beskjed om å kjøpe altertavle til Arnadal kirke. På ei plate på altertavla står: «Givet af Elise Vennerød, 1909.»

Det gamle tømmerhuset ble tatt ned og flyttet til Andebu, dit Lovise også flyttet på sin eldre dager.

Hundre meter lengre vest ligger Vennerød skoles uteplass. Her er det gapahuk med grillplass. Området her heter Fredheim. Det var tidligere en husmannsplass her, antakelig der husene nå ligger. Den tilhørte Vennerødgården.

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Nærmiljøutvalg

Gammel hustuft – husmannsplass

Vi vet at det var flere husmannsplasser tilhørende Brattås gård, bl.a. to plasser her i Stubberød. Dette er en av dem. Området som hørte til plassen, er nå tilvokst, men det har antagelig vært dyrkbart helt fram mot Dyrsøveien.

Brattås var ifølge jordbrukstellinga i 1909 Stokkes fjerde største gård. Den lå som de fleste gårder i bygda, tidligere under Fossnes. Nåværende eier er Helge Brattekværne.

På østsida av bekken og dammen lå det fire plasser under Fossnes gård. Det var Vestli ved dammen der hytta ligger, og Nedrelien der huset står nå. Dessuten plassen Øvrelia/Søndrelien og en plass på knausen ut mot jordet.

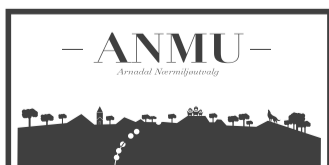
Det er registrert navn på rundt 500 husmenn i Stokke, de første fra begynnelsen av 1600-tallet. I 1845 var det nesten 90 husmenn, deretter var det jevn nedgang mot århundreskiftet. Totalt har det i hele Arnadal sogn vært over femti husmannsplasser, derav tjue under Fossnes gård.

Husmannen betalte leie og/eller hadde arbeidsplikt på hovedbruket. En detaljert husmannskontrakt fra Fossnes gård fra 1793 er bevart og viser disse betingelsene.

Den siste husmannen i Stokke skal ha vært Jens Kristian Eriksen som bodde på plassen Hagan mellom Holt og Vennerød fram til 1918. Plassen lå under gården Vennerød. Han hadde arbeidsplikt en dag i uka og ellers 1 kr. om dagen og fri kost. Han hadde også tilgang på materialer og ved, samt noen andre ytelser.

Du kan lese mer om husmannsvesenet i Stokke bygdebok, bind I og Stokke Historielags årsskrift «Arv og Ætt» 2018.

Arnadal kulturminnesti

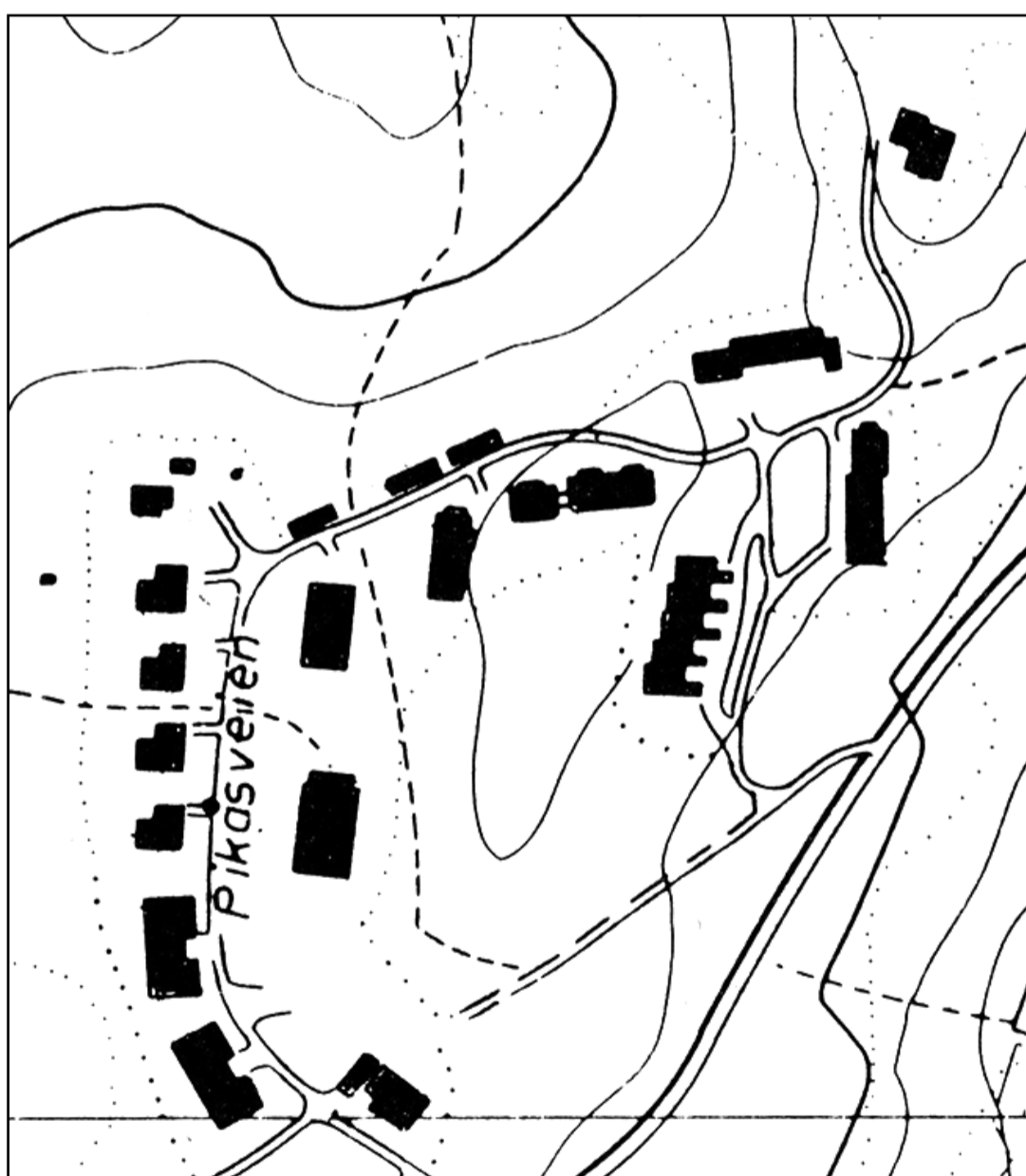
Arnadal Nærmiljøutvalg

Pikås boligfelt

Dette boligfeltet ble utbygd av Fossnes Sentralhjem på 1960- og 70-tallet. Det ble bygd for ansatte på hjemmet. Det besto av ca. 15 boenheter, derav tre hybelhus, fem eneboliger og flere rekkehus/tomannsboliger pluss bestyrerboligen oppe i åsen. Det anslås at rundt hundre ansatte bodde her i 1980.

Boligene er nå solgt. Noen er i privat eie, og noen leies ut i regi av et eiendomsselskap.

Det er planlagt flere boliger på området ut mot Vennerødveien.

Pikås boligfelt på 80-tallet. Illustrasjon hentet fra «Stokke Bygdebok, bind III».

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Nærmiljøutvalg

«Andersbakken»

Her lå husmannsplassen Skåum/Sladra som er registrert allerede i 1706. Husmannsplassen Valberg lå på den andre siden av Valbergveien ca. hundre meter lengre øst. Begge har ligget under Fossnes gård.

Denne bakken kaller mange «Andersbakken» etter Anders Skåum som bodde her sammen med søstera si fram til 1950-tallet. Det var da to hus og en eplehage her.

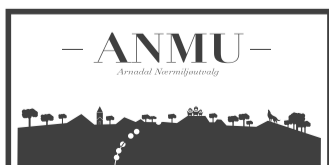
I framhuset var det en periode frivillig engelskundervisning for elever fra Vennerød og Elverhøy skolekrets. Denne undervisningen startet rett før krigen, men ble selvfølgelig stoppet av tyskerne. Den fortsatte her etter krigen fram til den nye Vennerød skole sto ferdig i 1950. Husene ble revet rundt 1960.

Televerket satte opp en sentral her på slutten av 70-tallet. Nå driftes den av Telenor.

Gang- og sykkelstien fra Valberg til Vennerød ble bygd i 2013. Gatelysa med automatisk dimming var et prøveprosjekt, visstnok et av de første i landet. Dimmingen som styres av en radar i hver mast, skal dimme lyset ned til 20 % styrke i omtrent 70 % av tiden de er tent.

I 2020 lagde Arnadal Idrettslag terrengsykkelsti som går forbi her.

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Nærmiljøutvalg

Daler – Aasly

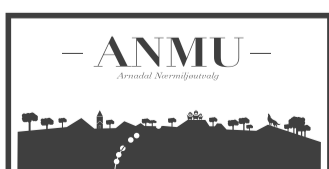
Dette er ruiner etter et hus som antagelig er bygd rundt 1900. Severin Hansen fra Ramnes og kona Karoline fra Daler fikk fradelte ei tomt på ca. seks mål her. Vi vet ikke hvor lenge de bodde her, men sønnen med kone og datter emigrerte senere til Amerika, som så mange andre på den tida. Huset ble stående tomt ei tid, men det fortelles at det rundt 1940 ble tatt ned stakk for stakk og flyttet til Sem.

Severin og Karolines barnebarn, Regine Hansen, var misjonær i India i nesten 50 år. Hun opprettet skole/ barnehjem for jenter ved byen Salem. Gunnar Gjein, som var hennes tremenning, hjalp til med videre oppbygging og drift. Mange i Stokke har støttet dette arbeidet. Etter hvert ble skolen «selvgående.» Gunnar har skrevet en artikkel om Regine i heftet «Stokke kirke 1886 – 1986».

I dag kan det virke rart at noen kunne bygge seg hus så avsides. Men gamle kart viser at det gikk en ganske viktig vei forbi her, fra Daler til Gjersø og videre til Sem. Så for hundre år siden var ikke denne plassen så «utafor allfarvei».

Alle hus måtte ha en brønn, og den finner du inntil fjellveggen, ca. femti meter mot sør.

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Nærmiljøutvalg

Dålær

Denne plassen er gjort levende i boka «Oppveksten i den glemte grenda Valberg i årene 1940–52» av Arvid Sørensen.

Han bodde her sammen med mor, far og fire søsken.

Foto hentet fra «Oppveksten i den glemte grenda Valberg».

Sør for huset dyrket de poteter og grønnsaker. De hadde også et lite stykke med jordbærplanter. Alt arbeid med jorda var med handmakt. I skogen sanket de blåbær og bringebær, samt kvist til brensel i ovnen. De hadde gris i uthuset. Her var det også en bakerovn.

Brønnen ligger femti meter sør for huset. Arvid og broren Finn fanget ørret i bekken og slapp den ned i brønnen. Hvis fisken levde, kunne de drikke vannet. Det var ikke innlagt vann. På tørre somre måtte de hente vann i ei olle i jordekanten litt sørvest for huset. Vasking av tøy foregikk oftest nede ved bekken.

Utveien var bare en sti som gikk nordover, over bekken på en klopp og opp mot Valberg.

Boka har et vell av opplevelser fra denne plassen, og det gir en mye større opplevelse å gå i området her når en kjenner historiene.

300 meter sørover herfra ligger «Tomtene» (Aasly) som også er en spesiell plass.

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Nærmiljøutvalg

Hoppbakken Hyppen

Bakken er i Vestfoldprosjektet – kulturminneregistreringen for Vestfold – omtalt som Huppen, antagelig etter Huppeåsen som var det gamle navnet på åsen der stillaset sto. Stokke bygdebok bruker navnet Hypeåsen. Og bakken er nok av de fleste kjent som Hyppen.

Bakken ble bygd på dugnad under krigen og var ferdig i 1945–46. I Sem IF`s 75 års jubileumsskrift er Johan Thorød og Erling Askjem blant flere nevnt som drivkrefter i dugnadsgjengen. Thorød er også nevnt som engasjert og ivrig hopptrener etter krigen.

Bakken ble betegnet som treningsbakke for klubbens hoppere. Den tok nok over etter den mindre Toribakken som lå mellom Tori og Vestreborge. Noen offisiell bakkerekord er ikke registrert, men det blir av flere oppgitt at det ble hoppet rundt tretti meter. Det ble også arrangert kretsrenn her, bl. a. er det nevnt et guttekretsrenn i 1950. Det gikk skiløype fra Sem, ellers var det adkomst fra Kroken, Tori og Gjersø. Det fortelles om stor aktivitet her, spesielt på søndager.

Bakken ligger på grensa mellom to eiendommer, overrenna tilhører Kroken, og underrenna tilhører Thorød på Tori. Underrenna ble rydda med slegge og spett, og overflødig stein ble brukt til å bygge overrenna og kulen. Overgangen til hoppet og selve hoppet var bygd delvis av stein, treverk og bølgeblikk. Det må ha vært et tungt og tidkrevende arbeid! Rester av dette er fortsatt synlig, særlig i overrenna. På toppen var det et over tre meter høyt trestillas, men det falt ned midt på 60-tallet. Siden har det ikke vært aktivitet her.

Arnadal kulturminnesti

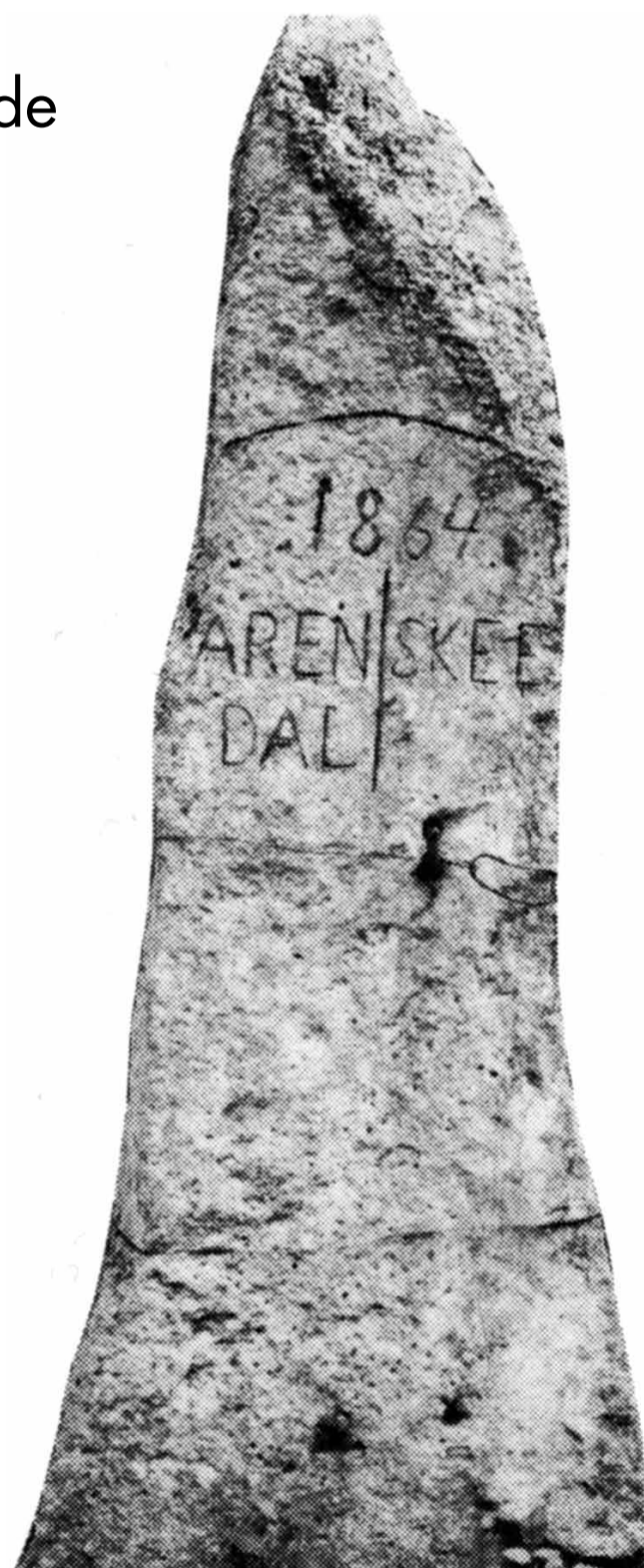
Arnadal Nærmiljøutvalg

Grensestein - sognegrense

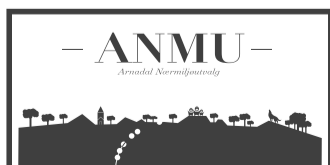
Dette mener man er en grensestein som er satt opp mellom Arnadal og Skjee kirkesogn. Det er vanskelig å finne kart som viser hvor sognegrensa gikk i dette området tidligere. Grensa fulgte bekken slik at Vennerød, Skåum og Valberg hørte til Arnadal, mens Gryte var i Skjee. Her i skogsområdet var grensa mer diffus.

Ifølge kirkekontoret er sognegrensa nå slik at den følger Grytebekken og Merkedamselva videre mot Sem. Det innebærer at Gryte, Grytefeltet, Kverne og Gjersø tilhører Skjee sogn. Men det er nok mange her som, både på grunn av geografi og tradisjon, ser på Arnadal som «sin» kirke. Merkesteiner som denne ble ofte satt opp langs ferdselsårene, og den viser at det nok har gått en gammel vei forbi her – mellom Dålær og Kroken.

I skogen ca. en kilometer mot øst, på den gamle veien mellom Gjersø og Tori, står det en tilsvarende merkestein med innskrift: 1864 Arendal / Skee.

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Nærmiljøutvalg

Bildet er hentet fra
Stokke Bygdebok, bind III.

Brattås (Brattåsåsen 127 moh.)

Bruddstykker fra historien

Navnet Arnadal

Navnet stammer enten fra norrønt *arn* som betyr *ørn* eller indoeuropeisk *or* som betyr *strømme*. *Arrendal* skipreide er kjent helt fra 900-tallet. Det besto av hele Stokke, det aller meste av Andebu og deler av Sem og Nøtterøy. Skipreidet skulle stille et fullt utrustet leidangskip (hærskip) med mannskap til rådighet for kongen. Skipet lå i Melsomvik, der man fortsatt har navnet Leidangen. Bygda har hatt flere navn gjennom tidene, bl.a. *Arnedall* sogen og *Arendal*. I 1952 ble navnet endret fra *Arendalsogn* til *Arnadal*.

Merkedamseiva

Elva kommer fra Merkedammen i Vivestad. Den renner sammen med Storelva fra Ramnes og blir til Aulielva som renner ut i fjorden ved Jarlsberg. Den har i flere hundre år gitt kraft til mange kverner, møller og sager. Dokumenter viser at det har vært drevet perlemuslingfangst, ålefiske og sjørøffiske her, og at det helt opp til begynnelsen av forrige århundre var betydelig tømmerfløting i elva.

Fornminner

Riksarkivaren har registrert flere gravfelt med over 20 gravrøyser fra jernalder (500 f.Kr. – 1050 e.Kr.) fra Kverne til Borgen. (Brekke 5, Illebrekke 1, Haugan 4, Gurjordet 6, Solum 4 og Borgen 3) Bygdeboka nevner også gravhaug på Fossnes. I Brattekverneskogen på grensa mot Sem og Ramnes ligger bygdeborgen Steingardåsen, også den fra jernalderen.

Hauganhuset

Våningshuset på Haugan fra 1740 ble tatt ned og flyttet til Stokke Bygdetun i Bokemoa. Det ble tatt i bruk som museum i 1978. Det inneholder mange historiske gjenstander og samlinger. Mye av inventaret der er fra gården Vennerød.

Teglverk

På 1800-tallet var det teglverk på venstre side av veien opp mot Fossnes gård. Denne bakken kalles derfor fortsatt «Verk(en)s-bakken». Det var også et teglverk ved elva nedenfor Brattås. Dokumenter viser at det i 1865 ble produsert ca. 75 000 takstein og samme antall murstein her.

Gamle veier

Det er registrert flere gamle veier, bl. a. på vestsida av Liabakken og østover mot Illebrekke. Det var også gamle veier fra Valberg mot Gjersø og sørover mot Kroken og Tori. Her er det en gammel grensestein mellom Arnadal og Skjee sogn.

Rester fra Annen verdenskrig

Tyskerne hadde bunkere/skytestillinger på Brattekverne, Haugan og ved Tveitan bru. Det var også skytestillinger og løpegraver på Borgen. Disse var bygd for å forsvare veien. På Gjelsås er det satt opp en minnestein for flyslippet «Palme» i april 1945. To fly fra England slapp ned over tjuve kontainere og pakker. Kodemeldingen på BBC til Milorg var: «Kjøttkaker smaker godt». Ved Arnadal kirke er det reist en bauta over de åtte fra bygda som falt under krigen.

Fossnes gård

Adelsgård og landbruksskole

Første dokument fra gården er fra 1400-tallet. Allerede da hadde gården mølle og sag. I 1647 fikk den danske adelsmannen, junker Preben von Ahnen, kongeskjøte på gården som «adelig sætegård». Han var en av datidens største jordeiere i landet. Han eide ca. 100 gårder i Vestfold, derav minst 14 i Arnadal, 11 i Skjee og 7 i Stokke. Han eide også ca. 200 bruk i Nordland, der han også var lensherre og amtmann. Senere ble han amtmann i Bratsberg (Telemark). Men det gikk fort nedover, og i 1672 måtte Ahnen pantselle gården til den rike Tønsberg-kjøpmannen Anders Madsens enke.

Adelsmennene Rosenkrantz, Ahnen og Buchwald er sammen med Vogn de mest kjente eierne fra «storthets-tiden på Fossnes» på 16–1700-tallet.

Gården ble i Ahnenslektens eie i ca. 200 år helt til Kristian Rikard Nygård som var «proprietær», skipsreder, stortingsmann og Stokkes første ordfører, gikk konkurs i 1848. Siden hadde gården flere eiere til Jarlsberg og Laurvigs Amt (senere Vestfold fylke) kjøpte den i 1894 for å bygge landbruksskole.

Fossnes Landbruksskole 1895–1956. Foto hentet fra «Vestfold Landbruksskole 1895–1995».

Postkort fra Fossnes. Foto hentet fra «Stokke Arv & Ætt, 2012».

Vestfold Landbruksskole

var på Fossnes fra 1895 til 1956/57 da den ble flyttet til Melsom. Det var også husmorskole i ca. 20 år fra 1911. Gården ble pusset opp, det ble bygd internatbygg, undervisningsbygg, verksted /smie, stabbur, ishus, sag og garasje. På tjuetallet ble det bygd tre lærerboliger. Disse er nå i privat eie, men ellers er de fleste av bygningene fra landbruksskoletida, bortsett fra låven og stabbur, borte.

Fossnes var i landbruksskoletida et samlingspunkt i bygda. Her var det mye folk, det var fotballbane, en stor frukt-hage og et fint parkanlegg der man bl.a. feiret 17. mai i mange år.

Etter avviklingen av landbruksskolen, ble eiendommen overdratt til en stiftelse. Jorda ble forpaktet bort, men ble på 90-tallet solgt til Susanne og Ragnar Kihle. De restaurerte låvebygningen og staburet og bygde nytt våningshus. I 2019 overtok datteren Lotte gården. Fossnes Åndssvakehjem, senere kalt Fossnes Sentralhjem, ble etablert på gårdens grunn på Valberg, åpnet i 1959.

Du kan lese mer om dette i Stokkes bygdebøker, Stokke Historielags «Arv og Ætt» og i Jubileumskrift Vestfold Landbruksskole 1895–1995 av Ottar Fjærvoll.

Kirker og skoler

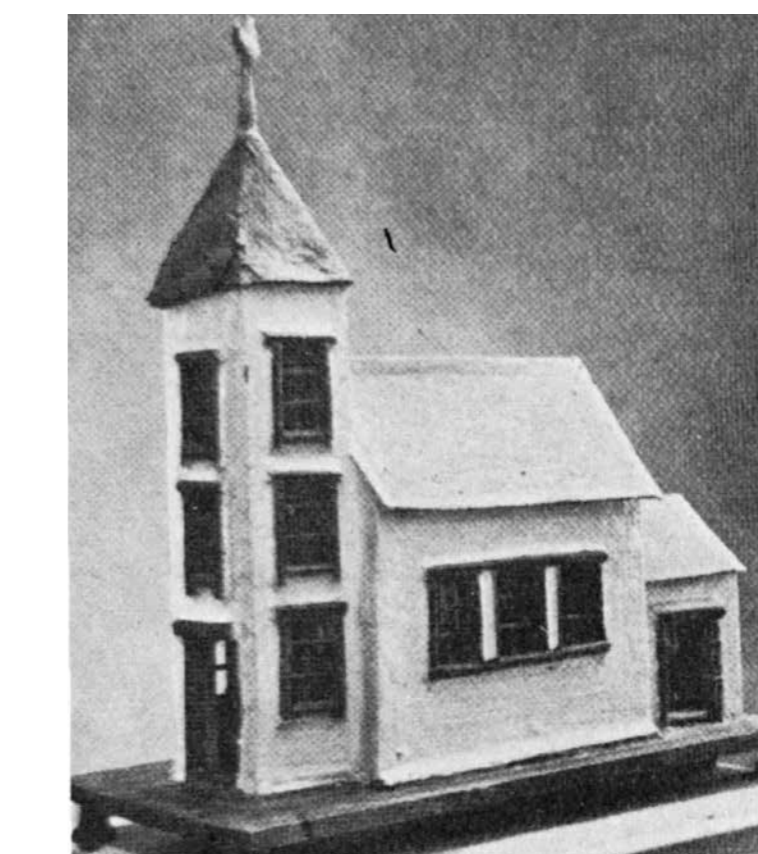
Det første dokumentet hvor kirke på Fossnes er nevnt, er et testamentarisk gavebrev til kirken i 1352. Man antar at kirken tilhørte ei mektig slekt på Fossnes.

Dokumenter fra 1500-tallet viser til en prestegård i «Arnedall sogen». Man mener at det kan ha vært bruket Prestrud – prestens rydning - som lå på Døvlesida.

Den neste kirken, kalt Arnadal gamle kirke, ble bygd rundt 1620. Den lå på den nåværende kirkegården. En forgyllt Kristusfigur fra kirken er i Universitetets oldsak-samling. Man antar at den stammer fra Frankrike, og at den er fra det 13. århundret. Kirken var i tidligere tider i privat, bl.a. i grevskapet, eie. Men i 1869 kjøpte Arnadal sogns almue den for hundre riksdaler. Den gamle kirken ble revet i 1882.

Arnadal kirke utvendig på 1970–1980-tallet. Foto hentet fra «Stokke bygdebok, bind II».

Modell av den gamle kirken fra ca 1620. Foto hentet fra «Stokke bygdebok, bind II».

Den nye kirken slik den så ut i 1882. Foto hentet fra «Stokke bygdebok, bind II».

Samme år ble dagens kirke innviet. Den har gjennomgått flere restaureringer, bl.a. er tårnet bygd om. Den har fått ny kledning og nytt tak på tårnet siste tiåret. Tilbygget – Kirkestua- sto ferdig i 2009, for det meste bygd på dugnad.

Fossnes skole fra 1864 lå ved siden av den gamle kirken. I 1907 ble skolen flyttet til den andre siden av elva og gitt navnet Elverhøy skole. Det ble bygd ny skole der i 1982, men denne «grendeskolen» ble nedlagt og gjort om til barnehage i 1997. Da ble elevene på småskole-trinnet overført til Vennerød skole. Storskoletrinnet var overflyttet allerede på sekstitallet.

Den andre skolen i bygda, Vennerød skole, ble bygd i 1894. Huset står fortsatt. Det ligger rett ved veien, noen hundre meter nærmere Holt enn den nåværende skolen som ble bygd i 1950. Denne har blitt utvidet på 60- og 90-tallet.

Leirraset på Kverne

9. oktober 1944 gikk det et stort leirras/leirfall på Kværne. Det fikk nasjonal interesse, og det er betegnet som det største i Vestfold i historisk tid. Det målte 400 meter i lengderetning og 360 meter vvers over, og det er beregnet at flere millioner tonn leire og det areal på mer enn 75 dekar (tilsvarende omtrent femten fotballbaner) raste ut. Raskanten var på 4–6 meter, noen steder opp mot ti meter.

Raset demte opp elva til en lang og smal, opptil 6 m dyp sjø. Den gikk opp til Fossnesdammen, rev bort brua og satte veien og landhandelen som lå ovenfor nåværende bru til Døvle, under vann. Ingen hus eller mennesker ble tatt, men det sies at to syklistere måtte sykle for livet, og at en bonde som pløyde på jorden, holdt på å bli innhentet av raset.

Raset ved Nardra Kverne. Foto hentet fra «Stokke bygdebok, bind I».

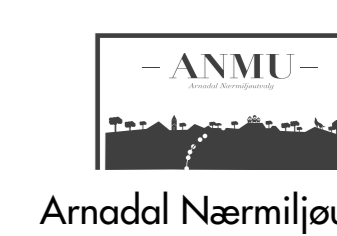
Rasstedet sett mot Vestre Kverne. Foto hentet fra «Stokke bygdebok, bind I».

Årsaken til raset som pågikk omtrent en halv time, var at elvekanten raste ut, muligens pga. usedvanlig stor nedbørmengde. Kvikkleira som lå under den ca. to meter tykke, harde leirskorpa, ble så forvandlet til ei leirsuppe.

Allerede året etter begynte arbeidet med å anlegge en provisorisk vei gjennom raset, men utbyggingen og ombyggingen av veien fortsatte til 1960. Det fortelles at man jevnet jorda og gjorde den dyrkbar etter ca. ti år. Raskanten kan fortsatt sees når man i dag kjører på veien som går gjennom raset.

Man kan lese mer om dette i Stokke bygdebok, bind I og på nett under søkeord: leirras Fossnes. Her ligger en artikkel av statsgeolog Gunnar Holmsen, en artikkel fra Tønsbergs Blad og en liten film fra TBG Film.

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Næringsutvalg

Det store leirraset i 1944

Du ser nå over mot Kværnegårdene og jordene som ble tatt av det store raset som gikk 9. oktober i 1944. Ifølge statsgeolog Gunnar Holmsen som befarte området i etterkant, startet raset rundt 50 m ovenfor der bekken som går her nede, møter Merkedamselva. Han skriver: «Her sees utløpsåpningen, «porten», for leirfallet. Den er ganske smal, ikke mer enn 25 meter bred. (...) Rasgropens form innenfor utløpsåpningen er meget karakteristisk, idet den vider seg sterkt ut til alle sider. I lengderetningen måler den 400 m og tvers over 360 m. Dens areal er 76,5 dekar.»

Holmsen beskriver videre hvordan 2 - 3 m tykke flak av den harde leirskorpa skled ut på kvikkleiresuppa under. Han tok foto og laget ei kartskisse som viser rasgropa, elva, de oversvømte jordene og veien som ble tatt av raset.

Elva ble demt opp og laget en nesten 6 meter dyp sjø opp mot Fossnesdammen, skadet bygningene der og tok med seg brua over til Døvle. Raskanten var 4 - 6, noen steder over 10 m høy, og ifølge bygdeboka berørte raset et område på over 100 dekar.

Til alt hell ble ingen bygninger eller mennesker tatt av raset. Størst skade fikk Kværne- og Haggårdene, men totalt fikk 18 grunneiere over 230 000 kr i erstatning. Mest gikk til eier av butikken, mølla og saga ved Fossnesdammen.

Veivesenet sprengte leirdemningen, og dermed sank vannstanden. Holmsen skriver: «På teleunderlaget i rasgropen la veivesenet en provisorisk vei. Etter at telen gikk ut av jorden ble det bygd en provisorisk vei på faskiner.» (tømmerstokker). Utbyggingen av veien fortsatte til rundt 1960, og det fortelles at jorda ble jevnet og gjort dyrkbar etter ca. 10 år.

Holmsen fant mange eksemplarer av ti forskjellige arter skjell og sneglehus som viser at kvikkleira er dannet på havbunnen under og etter istida.

På nett finner du avisartikler og en film om raset under søkeord: *Leirras Fossnes*. Dette, sammen med Holmsens engelske rapport, viser at raset hadde stor interesse langt utover det lokale. Det er da også regnet som det største i Vestfold i moderne tid. Du kan lese mer om det i Stokke bygdebok, bind I og i Stokke Historielags «Arv og Ætt 2021». Raset er også omtalt på infoskiltet på Brattås.

Fossnes landhandel og brua mot Døvle.
Foto hentet fra Stokke Arv & Ætt, 2021.

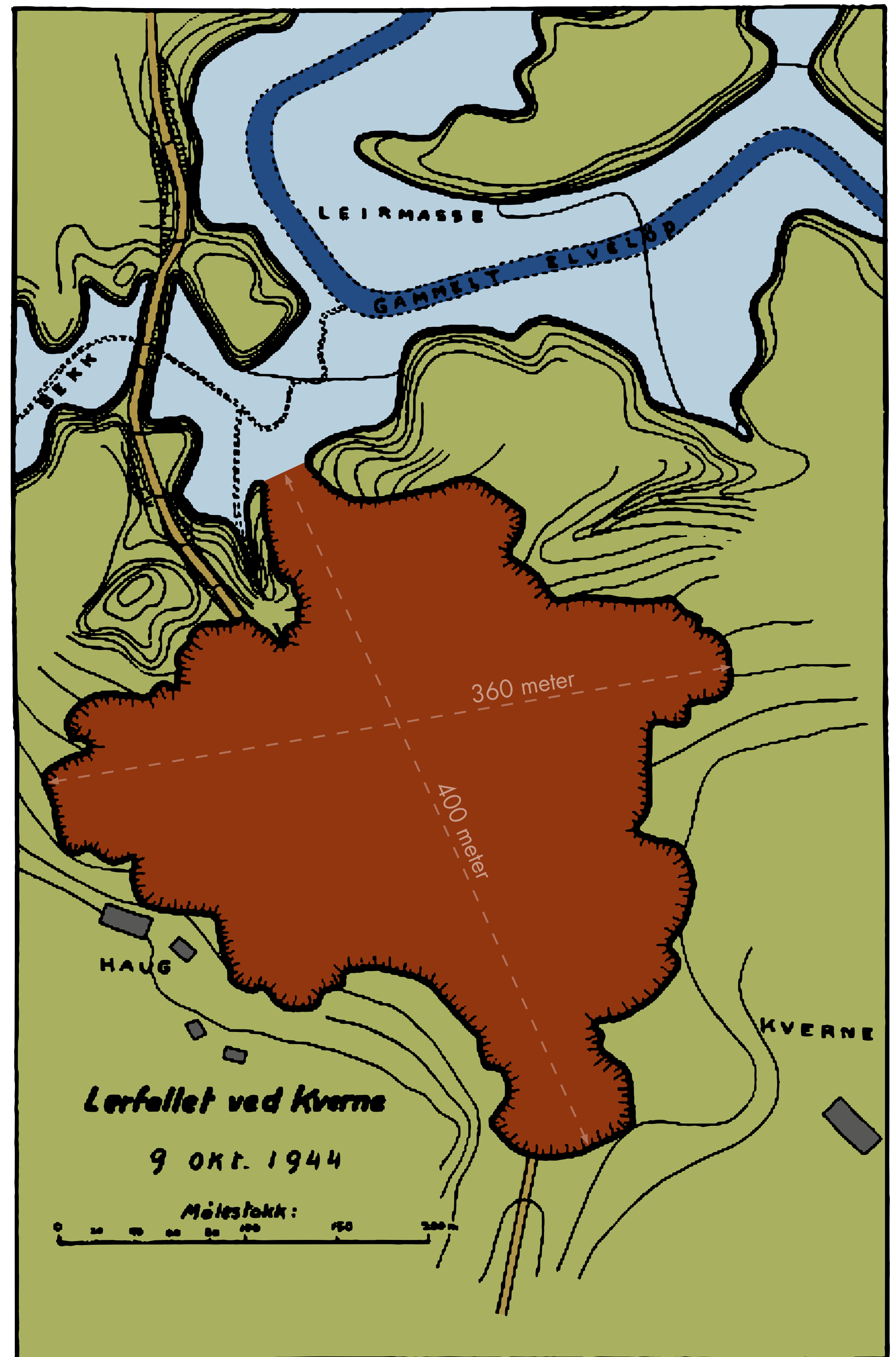
Raset sett fra Kverne mot Fossnes.
Foto hentet fra Stokke Arv & Ætt, 2021.

Den 25 meter brede utløpsporten mot Merkedamselva.
Foto: Gunnar Holmsen.

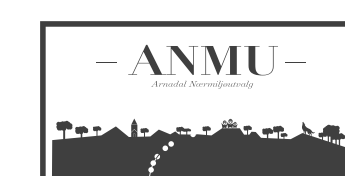

Tømmerstokkene (faskinunderlaget) som ble brukt som provisorisk vei i flere år. Foto: Gunnar Holmsen.

Kart over rasområdet. Totalt 76,5 dekar.

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Nærmiljøutvalg

Valberg

Navnet Valberg stammer kanskje fra det norrøne ordet valr som betydde både falk og stridsplass. Området har tidligere hørt til Fossnes gård. Husmannsplassen Valberg lå ca. 100 m lengre nord. På 1950-tallet ble idrettsplassen anlagt. Da startet også utbyggingen av institusjonen som ble en av landets største i sitt slag:

Fossnes Sentralhjem

Historikk

- 1952 Åndssvakenemda for Vestfold, Buskerud og Østfold la fram forslag om å etablere det som da ble kalt et «åndssvakehjem» på Vestfold landbruksskole på Fossnes, finansiert av privat innsamlede midler. Man valgte å bygge nytt på skolens grunn her på Valberg.
- 1957 Institusjonen opprettet, offisielt åpnet i 1959, godkjent for 163 beboere hovedsakelig fra Vestfold og Buskerud.
- 1960 Administrasjonsbygget tatt i bruk. Det inneholdt også storkjøkken, kantine, vaskeri - og fra 1973, hjelpepleierskole med internat.
- 1966 Grunnskoleloven ga psykisk utviklingshemmede rett til 9 års utdanning, noe som førte til etableringen av Fossnes skole med på det meste 29 lærere.
- 1981 Vestfold fylkeskommune overtok ansvaret for driften. Institusjonen ble tidligere drevet av Stiftelsen Fossnes og Solbø. Denne fortsatte som formell eier.
- 1991 HVPU-reformen (Helsevernet for psykisk utviklingshemmede) ble innført, og ansvaret ble overført til kommunene. Utflyttingen fra Fossnes fortsatte.
- 1993 Fossnes Sentralhjem lagt ned.

Litt om Fossnes Sentralhjem – til daglig kalt «Hjemmet»

I 1980 var det totalt 167 beboere her. Mulig dette er makstallet. Boforholdene var i starten trange og bemanningen lav, men dette ble vesentlig bedret etter hvert, og det ble satt større krav til fagutdannet personale.

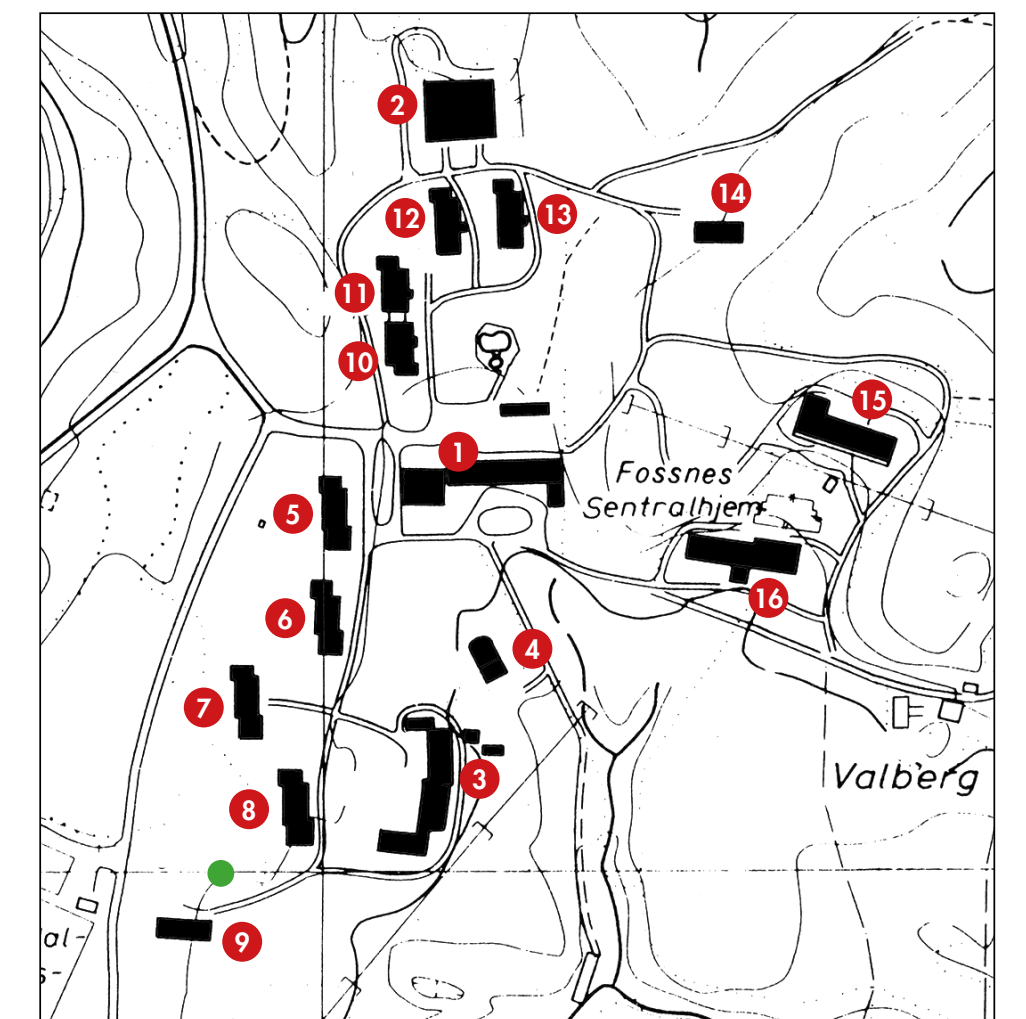
På institusjonen var det skole, barnehage, dagsenter, gartneri og arbeidsstuer med bl. a. pakkearbeid, søm, peddig- og trearbeid. Det var også to fritidsledere som tilrettela for forskjellige aktiviteter.

Institusjonen ble en viktig arbeidsplass for mange i bygda. Med vikarer og deltidsstillinger kunne det være ca. 250 på lønningslisten, og dermed var det Stokkes nest største arbeidsplass etter kommunen. Det var mange boliger for de ansatte på Pikås.

Stokke kommune overtok senere området, og Fossnes Senter ble etablert. På området er det eller har det vært bl.a. restaurant, kafé, pub, bakeri, frisørsalong, bibelskole, politiskole, flyktningmottak og hybelutleie. Nå er flere bygninger revet, noen er solgt, og nye boliger bygges.

Kart over institusjonen på 80-tallet

1 Administrasjonsbygg	Avdelinger:	
2 Skole	5 Fjellstua	6 Løvtun
3 Arbeidsstuer	7 Bakketun	8 Bjerkelund
4 Utescene	9 Bekkestua	10 Sørtun
	11 Nordtun	12 Skoglund
	13 Granstua	14 Furulund
	15 Ekely	16 Solbakken

Sti For Øye

De senere årene har området blitt et kultursenter. Viktige aktører har vært: Kunst og håndverkerlandsbyen, teatergruppa «Stella Polaris», «Galleri Fold» og «Sti For Øye». Denne stien med kunstinstallasjoner i skogen ble åpnet i 2010, og den har blitt kjent langt utenfor kommunens grenser. Den er vel verdt et besøk!

Bakken

Oldtidsfunn

Bakken var en tidligere husmannsplass under Fossnes gård. Området her kaltes senere Bakkeplassen. Det skal tidligere ha fungert som samlingsplass for bygda, bl. a. var det 17. maifeiring her.

På området bak huset er det gjort flere interessante oldtidsfunn. Disse er dokumentert av Riksantikvaren og kan finnes på nettsiden Kulturminnesok.no.

Gravhaug

I 1974 ble det funnet en gravhaug som ligger på grensen mellom jordet og en tomt i Pikåsveien. Diameteren er ca. 12 m og høyden ca. 1,5 m. Gravhaugen er datert til jernalder (500 f. Kr. – 1050 e. Kr.).

Gravfelt

I 1999 ble det registrert et gravfelt med 8 gravrøyser nord for huset. Diameteren på røysene er 4 -10 m og høyden 0,5 – 1,5 m. Dette funnet er også datert til jernalder.

Kokegroper

I 2002 ble det registrert 2 kokegroper i nær tilknytning til gravfeltet. Gropene var ovale, ca. 80 x 100 cm og ca. 17 cm dype. Ei av kokegropene ble undersøkt av arkeolog. Man fant stein, grus, sand og store mengder trekull. Funnet er datert til førreformatorisk tid (før 1536).

Steinøks fra steinalderen

I 2005 fant eierne ei steinøks rett ved huset her. Funnet er datert til mellom ca. 8000 og 4000 f. Kr., dvs. i eldre steinalder. Dateringen er gjort bl.a. ut fra beregninger av landhevningen. Man regner at kystlinjen på den tiden var ca. 80 m høyere enn nå, dvs. at funnstedet lå litt over strandkanten.

Øksa er nøye beskrevet i brev fra Kulturhistorisk museum i Oslo hvor den nå er oppbevart. Brevet er gjengitt i Stokke Historielags årsskrift, Arv og Ætt 2008. Øksa er på fagspråket betegnet som en prikkhugget trinnøks, og man mener den er brukt som arbeidsredskap.

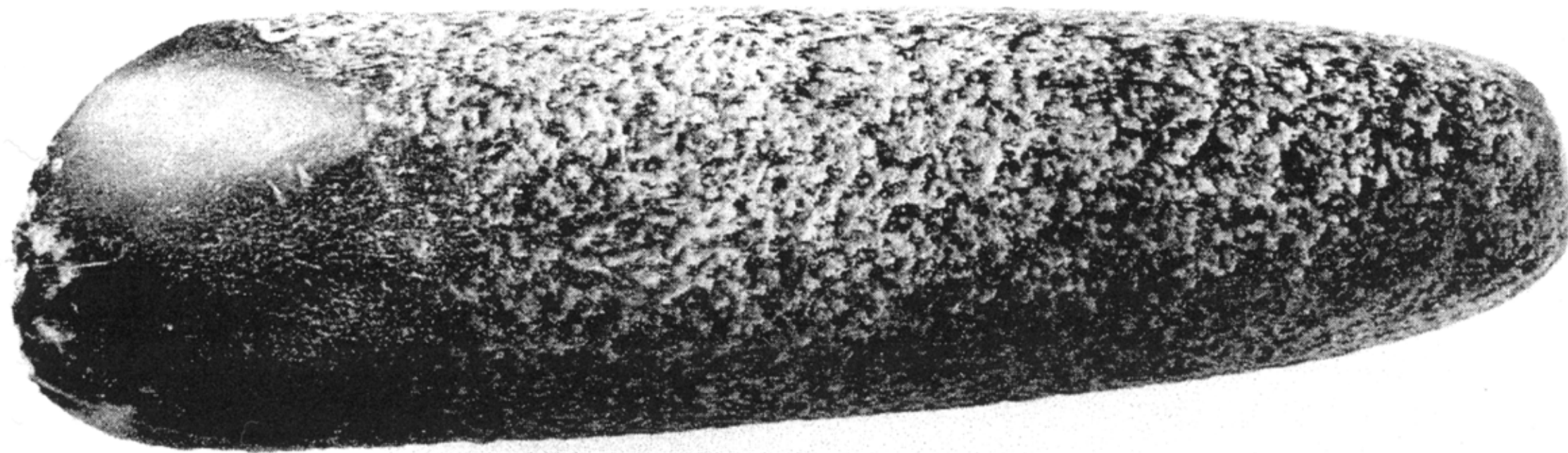

Foto hentet fra «Arv & Ætt, 2008».

Det er ikke registrert mange steinalderfunn i Arnadal. Bygdeboka oppgir 42 funn (fram til 1970-tallet) i Stokke, derav bare ei steinøks fra Vennerød.

Alle disse funnene som er omtalt ovenfor, viser at det har vært boplasser i området her i mange hundre, kanskje flere tusen år.

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Nærmiljøutvalg

Liadammen

Kverner, møller og sager, demninger og dammer

Det er registrert over 20 kverner og sager i Merkedamselva og tilløpsbekkene i bygda. Man regner med at de første vann-drevne kvernene kom til Norge rundt år 1200 e. Kr. Vi vet at det tidlig var to kverner som lå ved Fuskedammen, rett ovenfor nåværende Fossnes bru.

Rundt 1700 ble Fossnesdammen ovenfor brua til Døvle bygd. Her var det mølle og sag fram til leirraset i 1944. Bygningene og demningen ble revet på sekstitallet. Det ble en periode produsert kjøleskap i den nedlagte mølla. Området ovenfor demningen, kalt Sagaland, var en populær badeplass.

Demningen ved Kulerødvannet og her ved Liadammen ble bygd for å sikre vanntilførselen til Fossnesdammen. Slike dammer ble kalt attholdsdammer. Ved bekken nedenfor Kulerødvannet har det vært en kvern. Kvernrester er ikke funnet her. Fossnes mølle hadde også en periode vannrett i Grorudvannet.

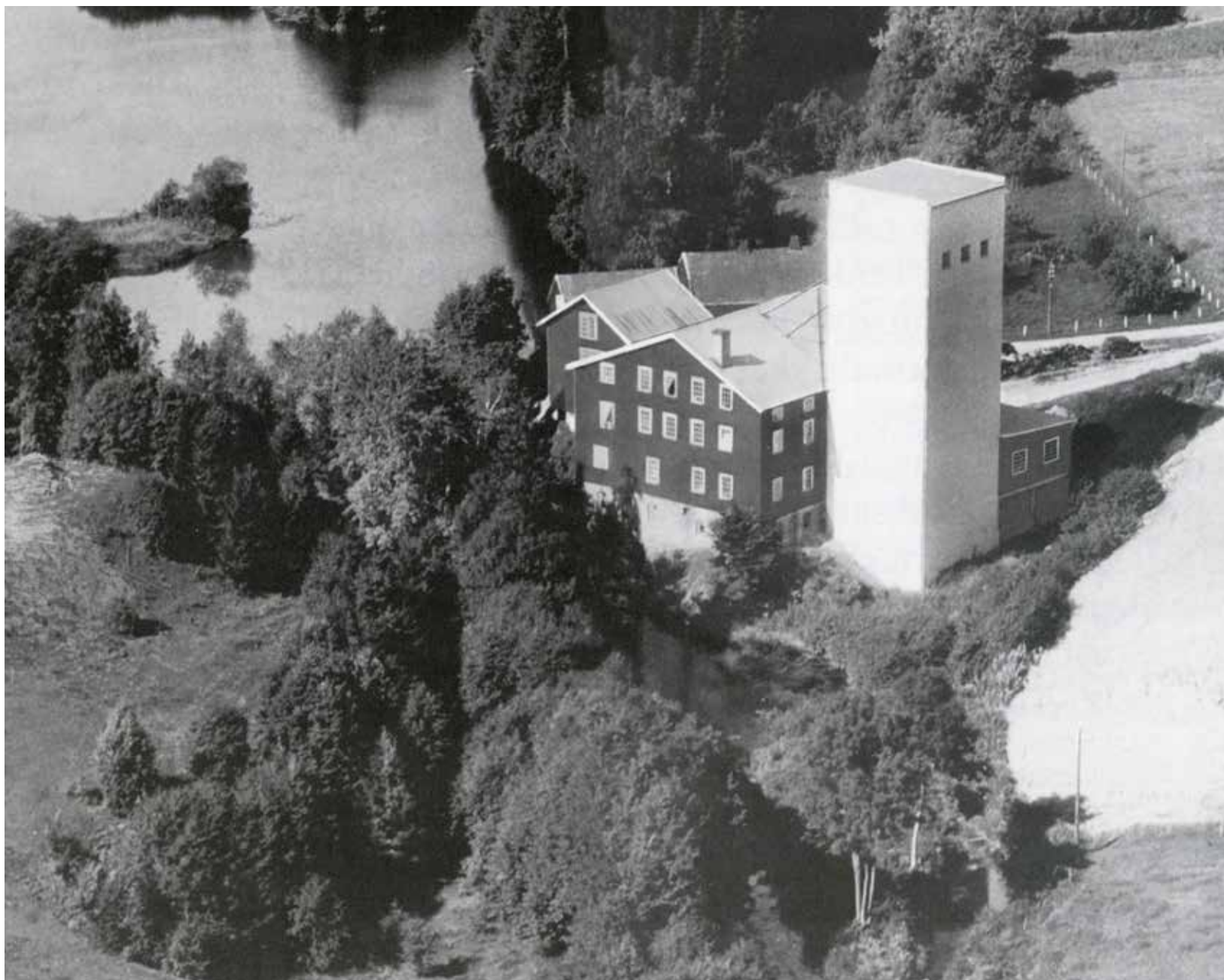
Denne demningen ble bygd i 1906. En kontrakt fra den tida viser at gården Brattås som eide dammen, fikk utbetalt 50 kr. i året til skjæring av tømmer eller maling av korn ved Fossnes sag og mølle. Demningen er seinere påbygd.

Det var flere mindre demninger i Vennerødbekken. Ved ruinene av demningen mellom Vennerød og Skåum, er det satt opp ei informasjonstavle.

Borgen Aktiemølle - «Børjamølla»

På Borgen har det vært både sag og kvern helt fra 1600 tallet. De lå litt lengre opp enn den nåværende mølla som er fra 1899. Den er utbygd flere ganger, bl.a. etter storbrannen i 1959. Nærmest hele mølleanlegget og flere hundre tonn korn og mel gikk tapt i brannen.

I over hundre år har «Børjamølla» vært en viktig arbeidsplass og nærmest en institusjon i bygda. Den er nå en del av Vestfoldmøllene.

*Borgen Aktiemølle i 1958, året før storbrannen.
Foto: «Borgen Aktiemølle 100 år».*

Borgen Aktiemølle i 1998. Foto: «Borgen Aktiemølle 100 år».

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Nærmiljøutvalg

Vennerødsaga

Vennerødsaga var ei flomsag. Det ble nok saget her mest om våren når det var nok vann til å drive et skovhjul/vannhjul. Det ble bygd en demning for å få nok vann til saga. Flomdammen gikk helt opp til Vennerødveien ved skolen.

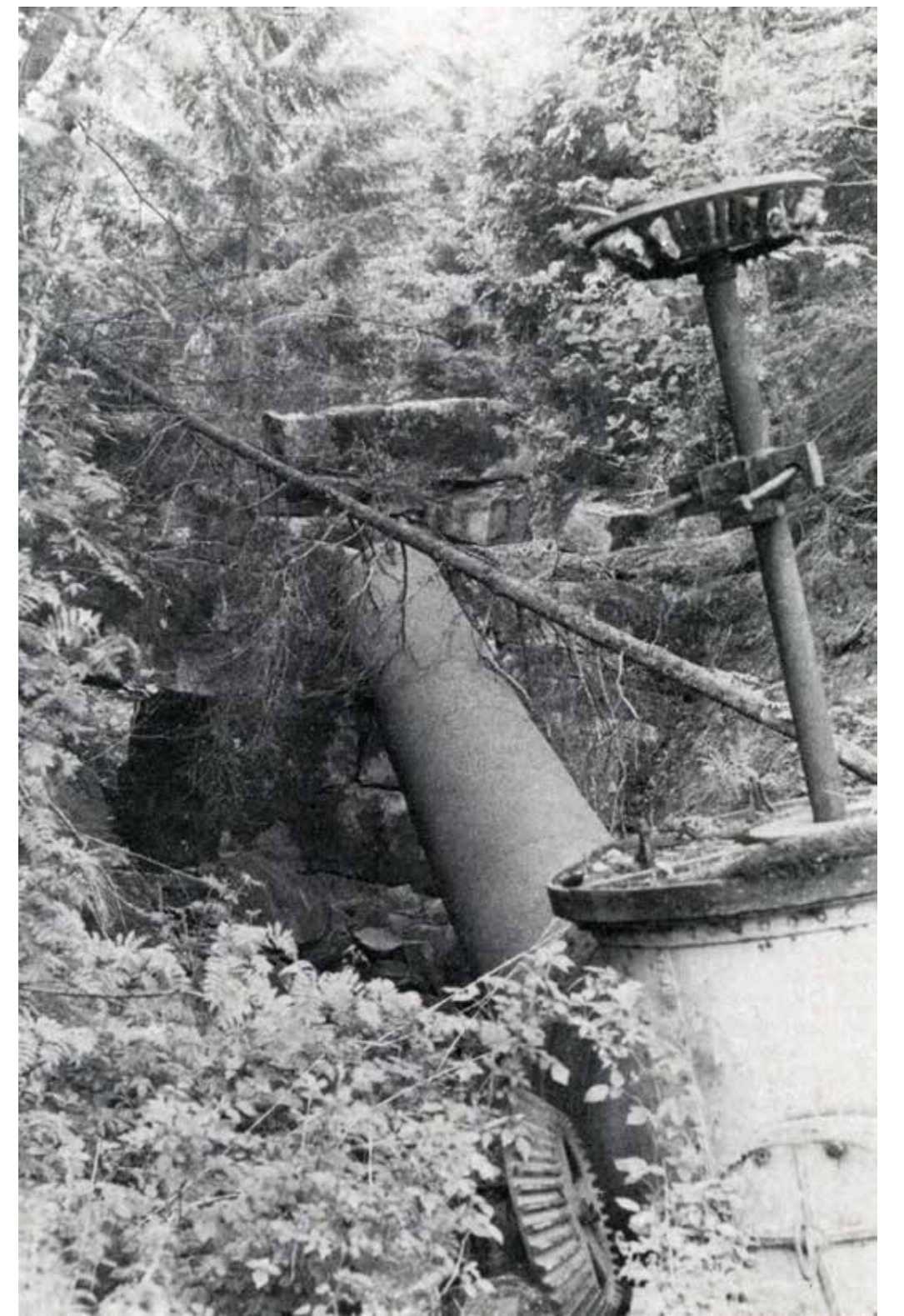
Fra ca. år 1600 var det ei oppgangssag nedenfor demningen. Se illustrasjonen under. En kan se rester etter en gammel vei som gikk helt ned til saga. Et dokument fra 1611 viser at saga var skattlagt for 300 bord i året. Saga ble på 1700-tallet ei privilegert sag, dvs. at den kunne selge plank og bord til utlandet.

På 1800-tallet kom sirkelsagbladet, og ca. 1880 ble saga flyttet 50 m opp på flata. Man kan se steinene der saga lå. Nå ble demningen gjort høyere, til 6 m, og vannet gikk inn i det store røret ned til en turbin. Derfra gikk en vaier opp til saga og drev sagbladet rundt. Nå var det lettere å kjøre tømmeret inn til saga og å hente plank og bord ut. Det var sikkert ganske skummelt og mye bråk når turbinen rumlet, vaierne duvet og sagbladet skar seg gjennom tømmeret.

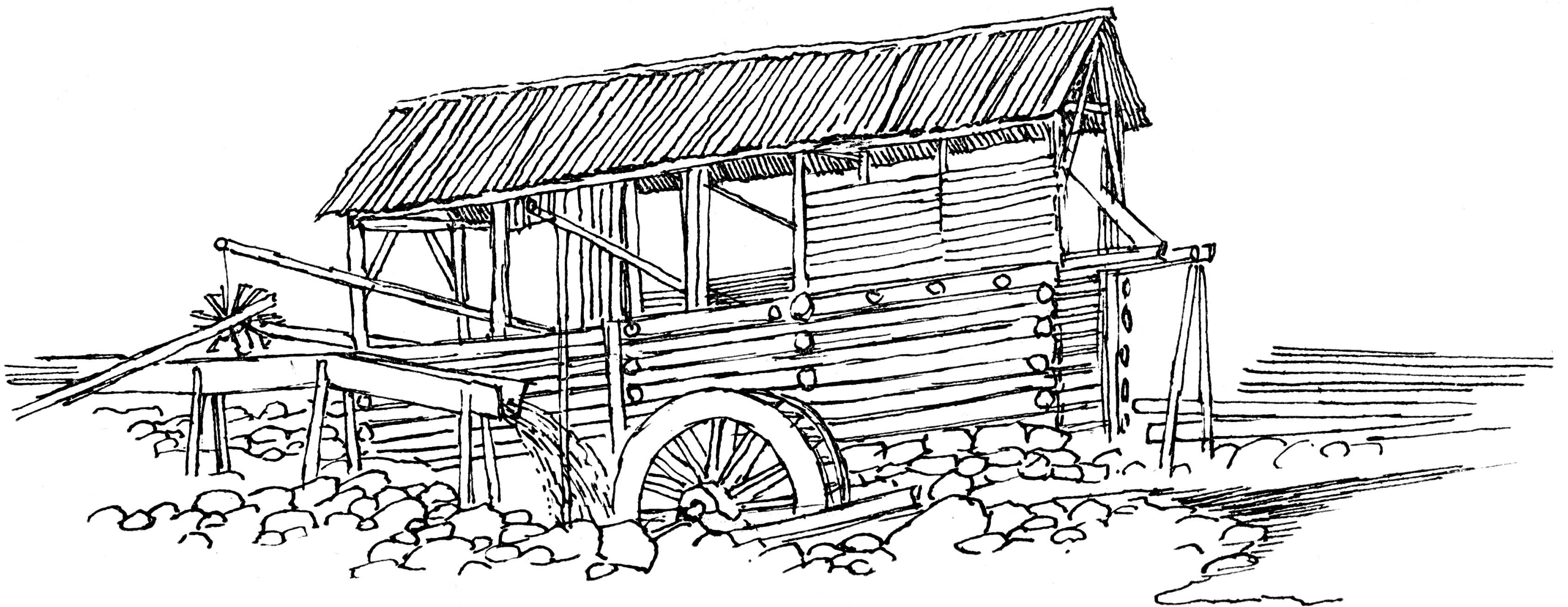
I en periode ble saga drevet av en Trygg bensinmotor. Men på 1900-tallet kom elektromotorene og tok over driften på de fleste sager og møller. Så i 1946 ble saga flyttet opp til hovedveien, og den fikk elektrisk drift.

Bøndene hogg tømmer om vinteren. Etter snøsmeltinga fylte flomdammen seg opp. Da ble det heist et hvitt flagg i flaggstanga ved bryggerhuset på Vennerødgården. Nå kunne bøndene kjøre tømmer til saga der bonden på gården og noen andre karer ventet.

Vennerødsaga ble regnet som ei god sag, og det ble skåret bord og plank helt fram til 1990. Saga ble revet rundt år 2000.

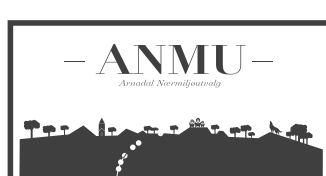

Rør og turbin ved demningen. Foto hentet fra «Stokke Bygdebok, bind II».

Illustrasjon av en oppgangssag hentet fra «Stokke Bygdebok, bind III».

Arnadal kulturminnesti

Arnadal Nærmiljøutvalg